

УДК 598.289

І.А. Фареній

ДО ПИТАННЯ ПРО ГНІЗДУВАННЯ БОЛОТЯНОЇ ГАЙЧКИ (*PARUS PALUSTRIS*) У ШТУЧНИХ ГНІЗДІВЛЯХ

У статті на основі даних про 22 випадки гніздування болотяної гайчки здійснений аналіз здатності цього виду птахів до заселення штучних гніздівель та параметрів останніх. Встановлено, що болотяні гайчки успішно займають штучні гніздівлі та не вибагливі до їх якості. Однак синичники для них мають бути невеликих розмірів: дном шириною не більше 8 см, глибиною 11–14 см та льотком діаметром 3-3,5 см. Ці птахи також можуть займати гніздівлі з льотним отвором розміром 2,5 см, що створює умови для їх приваблювання у лісопарковій зоні, де жорстку конкуренцію дрібним комахоїдним птахам створюють горобці. У той же час болотяні гайчки здатні заселяти гніздівлі з великим льотком – площею до 32 см². У статті наводяться припущення щодо пластичності вимог птахів до місць гніздування.

Ключові слова: гайчка болотяна, штучні гніздівлі, приваблення, гніздування.

Постановка проблеми. Аналіз досліджень і публікацій. Питання про гніздування болотяної гайчки (*Parus palustris*) у штучних гніздівлях у науковій літературі має здебільшого констатуючий характер. У спеціальних виданнях можна дізнатися про параметри відповідних гніздових ящиків і дуплянок. У літературі також містяться цілком однозначні оцінки здатності болотяних гайчок до заселення синичників. Так, в академічному довіднику колишнього СРСР „Птицы СССР” вказується, що вони „легко приваблюються в штучні гніздівлі” [18, 115]. Однак, у спеціальній літературі розміри конструкцій штучних гніздівель для цих птахів вказуються як спільні для усіх видів гайчок чи синиць у цілому, чи, навіть, декількох родин пернатих [8, 13-14; 10, 324; 11, 132-133; 12, 88; 19, 96-98; 20, 16-17; 21, 163; 23, 13; 24, 41-42; 25, 42]. Самі ж відомості щодо гніздування болотяних гайчок у штучних гніздівлях мають поодинокий характер. Відомий фахівець у галузі приваблювання птахів К.М. Благосклонов давав докладні рекомендації стосовно конструкції відповідних гніздівель та констатував гніздування цих птахів у дощатих синичниках і дуплянках з берести. Однак, його дані щодо розмірів штучних гніздівель мають непослідовний характер і значно відрізняються в публікаціях за різні роки; інформація про заселення, як правило, подається без зазначення виду гайчок [2, 163-166; 3, 189; 4, 119-121; 5, 68, 78-80; 6, 48; 7, 161, 167]. Життя болотяних гайчок у синичниках на території колишньої Латвійської РСР досліджував Г.А. Міхельсон. Дані останнього ґрунтуються на результатах заселення декількох тисяч штучних гніздівель впродовж 1947-1957 років і мають загальноконкретний характер. Однак, одержані вони на підставі аналізу лише 8-ми зафіксованих випадків гніздування, два з яких мають неперевірений характер щодо виду птахів, та ще 14 випадків гніздування в синичниках чи то болотяної гайчки, чи гайчки-пухляка (*Parus montanus*) [17, 14, 20, 45 та ін.].

Небагатий загальною масив інформації щодо вказаного аспекту дослідження гайчки болотяної не дає чіткого уявлення ні про конструкцію гніздівель для неї, ні про реальні можливості її приваблювання. При цьому, на думку ряду авторитетних орнітологів, цей птах взагалі не схильний до гніздування у штучно створених укриттях. Зокрема, цю обставину щодо північно-західного регіону Російської Федерації констатує А.В. Бардін [1, 271]. А відомий знавець птахів Г.Н. Сімкін категорично зазначає, що „гніздування в штучних дуплянках для цієї гайчки не відмічено” [21, 382]. Характерно, що сучасний український дослідник синиць М.Д. Матвеев, оперуючи загальною більш ніж 1 тис. штучних гніздівель, впродовж 1990-х років не зафіксував жодного випадку їх заселення „болотяними синицями” [див.: 13-16].

У зв'язку з вище зазначеним, актуальним є оприлюднення результатів приваблювання гаїчки болотяної, отриманих в ході наших досліджень.

Методика

Заходи щодо приваблювання птахів у штучні гніздівлі проводилися нами протягом 2006-2014 років. Дослідження здійснювали в околицях с. Сокирне (Черкаський район Черкаської області). Лісовий масив, де проводилися дослідження, складається переважно з мішаного середньовікового і стиглого деревостану (домінуючі породи – сосна, граб, дуб). На теперішній час нами тут розміщено 93 штучні гніздівлі різних типів. Вони були розвішані на висоті 3 м і вище. Над ними здійснюються зовнішні спостереження та перевірка їх вмісту. Усі штучні гніздівлі обладнані зйомними кришками, що дозволяє здійснювати їх очистку і за необхідності ремонт.

Перші два випадки гніздування болотяних гаїчок зафіксовані у 2008 році. З 2010 року вони щорічно заселяють певну кількість гніздівель. Загалом з 2008 по 2014 рік зафіксовано 22 випадки гніздування. На підставі останніх здійснено аналіз здатності гаїчки болотяної до гніздування в штучно створених для них житлах.

Результати та їх обговорення

У різні роки болотяні гаїчки займали від 3 до 8% гніздівель (у середньому – 4,4%), що були під нашим контролем. Враховуючи невисоку чисельність виду в районі досліджень, цей показник слід вважати значним. Загалом протягом 7 років хоча б один раз було заселено цими птахами 12 гніздівель, що становить 13%.

Болотяні гаїчки, як правило, заселяють гніздилища, які можна віднести до типу „малий синичник”. Більшість з них мають внутрішню ширину в діапазоні 6,5–8 см – 16 випадків із 22. При цьому 12 випадків припадає на поселення в синичниках з внутрішньою шириною 7–7,5 см. Глибина гніздівель, в яких виявлено поселення цього виду птахів, 9–20 см. При цьому найбільшою популярністю користуються штучні гніздівлі з відстанню від дна до льотка 12–14 см. Вони заселяються найчастіше. Загалом 10 з усієї кількості зафіксованих випадків гніздування припадає на цей показник глибини. Гніздівлі з 12 см та 13,3 см глибини дали по 3 випадки, 14 см – 4 випадки заселення. По два рази ці птахи заселяли гніздівлі з глибиною 9 і 11 см та 15 і 18 см. По одному випадку їх зафіксовано у гніздівлях із глибиною 9,5 і 10 см та 19 і 20 см відповідно.

З метою встановлення розміру найбільш прийнятної для болотяних гаїчок глибини синичників починаючи з 2011 року здійснювалися заміри відстані від льотка до гнізда, коли воно ще знаходиться в новозбудованому чи наближеному до нього вигляді – під час кладки або початку вигодовування пташенят. При цьому виходили з того, що птах має добудувати товщу гнізда до оптимальної для себе висоти щодо льотного отвору. Глибини, на яких відстань від гніздового матеріалу до нижнього краю входу до гніздівлі ідентичні, очевидно слід вважати найбільш придатними для гніздування. У результаті відповідних заходів були отримані наступні результати (табл.).

На перший погляд, представлені дані можуть свідчити про відсутність будь-якої залежності будови гнізд від глибини штучних гніздівель. Більше того, при меншій глибині синичників відстань до льотка може бути більшою, ніж у глибших гніздівлях. Однак, якщо виходити з того, що для птахів передусім має значення товщина гнізда для терморегуляції, а відстань до льотка – другорядне значення, то наведені дані стають цілком зрозумілими. Птахи далеко не завжди добудовують висоту гнізда до оптимального для них рівня відносно льотка. Тому в одержаних показниках слід брати до уваги лише найменші числові дані, і тоді оптимальна відстань цілком проглядається.

Таблиця

Залежність глибини синичка та відстані від краю льотка до гнізда

Глибина гніздівель (см)	Висота гнізда (см)	Відстань від гнізда до нижнього краю льотка (см)
9,0	5,5	4,5
11,0	6,2; 5,5	4,8; 5,5
12,0	6,5	5,5
13,3	5,3	8
14,1	9,3; 8,9	4,8; 5,2
18,0	11,2; 10,5	6,8; 7,5
19,0	12,2	6,8
20,0	15,0	5,0
lim 9-20	lim 5,3-15	lim 4,5-7,5

Як свідчать дані таблиці, вона, очевидно, становить приблизно 5 см. У гніздівлях з глибиною до 20 см болотяні гаїчки можуть мати оптимальну для себе відстань до льотка. Однак, цю відстань, як свідчать дані у синичниках глибиною 18 і 19 см, птахи не завжди можуть собі дозволити. Відносно стабільно вони її досягали у глибинах 9–14 см. Останні показники, очевидно, наближені до оптимальної для гаїчок відстані від дна до льотка, яку слід практикувати в синичниках для них.

Характерно, що параметри глибини і ширини штучних гніздівель, в яких було зафіксовано гніздування болотяних гаїчок, у цілому такі ж як і в природних місцях гніздування, досліджених Д.М. Матвеевим. За його даними, цей птах оселяється в дуплах дерев глибиною 90-230 мм, у середньому – 153 мм і площею дна 5325 мм² [15]. Таким вимогам відповідає синичник із внутрішньою шириною 7,3 см – найбільш популярний серед гаїчок, що заселяють штучні гніздівлі в районі наших досліджень.

Болотяні гаїчки проявляють високий рівень пластичності щодо розмірів льотка штучних гніздівель. Зазвичай вони оселяються в синичниках із льотком діаметром 3–3,5 см. Однак, не уникають і льотків значно меншого розміру. У 4 випадках вони заселяли гніздівлі з льотним отвором 2,5 см. При цьому, за нашими спостереженнями, долають його без проблем. Активних спроб розширення льотного отвору не відмічено. Зокрема, в одній гніздівлі передня стінка зроблена з ДВП, щоб синиці мали можливість легко збільшити отвір. ДВП птахи дійсно роздовбували, але не в сторону розширення льотка, який залишився попереднього розміру – 2,5 см, і відбулося це ще до поселення в синичнику гаїчок.

У 4 випадках гаїчки оселилися в гніздівлях із великими щілиноподібними по вертикалі льотками – 8 x 4, 7 x 4,2, 8 x 3,2 та 6 x 4,2 см¹. При цьому три з них мали найбільший розмір дна (із гніздівель заселених гаїчками) – 9,5–10 см у поперечнику – і водночас найменшу глибину – 9–10 см. Очевидно, це були, у тій чи іншій мірі, вимушені випадки гніздування. Але звертає на себе увагу той факт, що в двох випадках у безпосередній близькості від таких гніздівель (20-25 м) знаходилися синичники малих розмірів. Останні залишалися не заселеними до прильоту мухоловок білошиїх (*Ficedula albicollis*)². В одному з випадків болотяні гаїчки заселили гніздівлю з льотком 7 x 4,2 см, глибиною 9,5 см і дном 9,5 x 10 см, проігнорувавши добре помітні для них і доступні для заселення гніздівлі з льотними отворами 3 см в діаметрі, розміщені у безпосередній близькості. При цьому жодного разу цей вид птахів не спостерігався в

¹ Такого типу гніздівлі розроблені нами для приваблювання мухоловки білошиїї.

² В інші роки два із трьох згаданих синичника заселялися гаїчками, що свідчить про їх придатність для гніздування названого виду птахів.

стандартних синичника з такою ж внутрішньою шириною – 9,5–10 см. Найбільший синичник, у якому оселялися болотяні гаїчки, мав дно розміром 9 x 9,5 см. Кубики-мухоловочники, яких чимало розвішано в районі досліджень, болотяні гаїчки заселили лише один раз. Мухоловочник мав розмір дна 9,5 x 9,5 см і льоток 3–3,8 см у діаметрі. Ймовірно, поселяючись фактично у напіввідкритих гніздівлях, які відомі не лише з власних спостережень в штучних гніздівлях, а й за даними наукової літератури в природних умовах [9], болотяні гаїчки виявляють якусь характерну рису своєї біології. Можливо, великий для них розмір дна виступає компенсатором великого льотка і дає можливість віддалити лоток від входу.

Маємо в арсеналі спостережень й іншого роду випадок поселення болотяних гаїчок у гніздівлі з великим льотком – 8 x 3,2 см. При цьому дно її лише 6,5 см у поперечнику, а глибина досить пристойна – більше 13 см. Спостерігали також гніздування цього виду птахів у природних дуплах з високим по вертикалі отвором. Одного разу з щілиноподібним входом висотою 20 см, який у найширшому місці досягав приблизно 2,2 см. Очевидно, великий льоток, рівно як і максимально наближений до розміру тіла птаха, у певній конфігурації інших показників гніздової камери цілком прийнятний для болотяної гаїчки. Не випадково, А.В. Бардін вказував, що поселення цих птахів у дуплах з щілиноподібним отвором „характерні місця гніздування гаїчок” [1, 271].

Завершуючи огляд приваблювання цих птахів, не стане зайвим вказати на матеріал, з якого виготовлялися для них штучні гніздівлі. Болотяні гаїчки проявляють високий рівень невибагливості до якості гніздових ящиків. Серед матеріалу, що служив для виготовлення гніздівель, тонкі (ящикові) дошки, сантиметрова фанера і ДСП товщиною 1–1,7 см.

Під час контролю заселеності гніздівель попутно були зібрані деякі відомості щодо особливостей екології виду. Привертають увагу різні терміни розмноження болотяних гаїчок. На початку травня, як правило, вони мають пташенят віком до одного тижня. Два рази (04.05.2012 р. та 04.05.2014 р.) на початку травня доводилося спостерігати вже цілком оперених пташенят. Значно рідше у цей період (03.05.2013 р.) спостерігали насиджування трьох кладок. Одна з них нараховувала 8 яєць.

Висновки

Результати наведених спостережень, звичайно, не можуть претендувати на вичерпність питання щодо приваблювання названого виду птахів. Однак, вони дають підстави стверджувати, що болотяні гаїчки, дійсно, цілком прихильно сприймають штучні гніздівлі, не вибагливі до їх якості і успішно поселяються в них. Основною вимогою до штучних гніздівель для цього виду синиць є, на перший погляд, малі розміри: дно шириною не більше 8 см і глибиною 11–14 см чи навіть менше. Такі, так би мовити, мікросиничники можна вивішувати без ризику, що вони залишаться не використаними птахами. За браком болотяних гаїчок вони служать й іншим видам синиць. А у разі відсутності останніх майже стовідсотково заселяються мухоловками білошиїми, щоправда за наявності льотків діаметром не менше 3 см. Водночас можливість використання льотного отвору розміром 2,5 см створює умови для приваблювання гаїчок та інших видів синиць малих розмірів у лісопарковій зоні, де жорстку конкуренцію дрібним комахоїдним птахам створюють горобці, які за наявності такого льотка не зможуть проникнути у штучні гніздівлі.

Література

1. Бардин А.В. Сем. Синицы – Paridae / А.В. Бардин // Мальчевский А.С. Птицы Ленинградской области и сопредельных территорий: История, биология, охрана. В 2-х тт. Т.2. / А.С.Мальчевский, Ю.Б.Пукинский. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1983. – С. 269-299.

2. Благосклонов К.Н. Птицы и вредители леса: Значение птиц в регулировании численности вредных насекомых леса и лесных посадок / К.Н. Благосклонов, В.И. Осмоловская, А.Н. Формозов. – Москва: Из-во Москов. общ. испыт-й природы, 1950. – 182 с.
3. Благосклонов К.Н. Особенности гнездования птиц-дуплогнездников в искусственных гнездовьях / К.Н. Благосклонов // Перелеты птиц в Европейской части СССР: Сб. докладов орнитологической конф. (апрель 1951 года). – Рига: Изд-во АН Латвийской ССР, 1953. – С. 187-201.
4. Благосклонов К.Н. Охрана и привлечение птиц, полезных в сельском хозяйстве / К.Н. Благосклонов. – Москва: Учпедгиз, 1952. – 258 с.
5. Благосклонов К.Н. Охрана и привлечение полезных птиц / К.Н. Благосклонов. – Москва: Учпедгиз, 1957. – 284 с.
6. Благосклонов К.Н. Охрана и привлечение птиц / К.Н. Благосклонов. – Москва: Просвещение, 1972. – 240 с.
7. Благосклонов К.Н. Гнездование и привлечение птиц в сады и парки / К.Н. Благосклонов. – Москва: Изд-во МГУ, 1991. – 251 с.
8. Василенко З.Г. День птиц в школе: Пособие для студентов биологического факультета Читинского педагогического института / З.Г. Василенко, Д.Ф. Леготин, А.П. Шкатулова. – Чита: Чит. гос. пед. ин-т, 1963.
9. Гаврилюк М.Н. Орнітофауна проектного національного природного парку „Холодний Яр” та його околиць / М.Н. Гаврилюк, В.М. Грищенко, Є.Д. Яблонівська-Грищенко // Заповідна справа в Україні. – 2005. – Т. 11. – Вип. 1. – С. 52.
10. Дергунов Н. Привлечение и охрана птиц в трудовой школе / Н. Дергунов // Листки Биостанции юных натуралистов имени К.А. Тимирязева. – Москва, 1925. – №21. 5 ноября. – С. 321-328.
11. Домики для птиц // Наука и жизнь. – 1972. – №3. – С. 132-133.
12. Коротнев Н.И. Полезные в сельском хозяйстве птицы и защита их. Изд. 2-е, испр. и дополн. / Н.И. Коротнев. – Москва – Ленинград: Гос. из-во с-х. и кол.-кооп. лит., 1931. – 152 с.
13. Матвеев М.Д. Сравнительный анализ заселяемости искусственных гнездовий в нагорных дубравах Северского Донца / М.Д. Матвеев // Птицы бассейна Северского Донца. – Харьков, 1994. – Вип. 2. – С. 35-37.
14. Матвеев М.Д. О привлечении птиц-дуплогнездников в пригородные леса Каменца-Подольского / М.Д. Матвеев // Матеріали I-ї конференції молодих орнітологів України. – Чернівці, 1994. – С. 132-134.
15. Матвеев М.Д. Умови гніздування синиць у дібровах Поділля / М.Д. Матвеев // Матеріали II-ї конференції молодих орнітологів України. – Чернівці, 1996. – С. 116-118.
16. Матвеев М.Д. Птахи родини синицеві (Paridae) в умовах Поділля (структура популяцій, біологія розмноження, міжвидові зв'язки): автореф. дис. ... канд. біолог. наук: 03.00.08 – зоологія / М.Д. Матвеев; НАН України, Ін-т зоології. – Київ, 1998. – 18 с.
17. Михельсон Г.А. Обзор общих результатов работы по привлечению мелких лесных птиц-дуплогнездников в Латвийской ССР / Г.А. Михельсон // Привлечение полезных птиц-дуплогнездников в лесах Латвийской ССР. Орнитологические исследования. – Рига: Изд-во АН Латвийской ССР, 1958. – С. 5-72.
18. Портенко Л.А. Птицы СССР / Л.А.Портенко. – Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1954. – Часть III. – 266 с.
19. Промптов А.Н. Птицы в природе / А.Н. Промптов. – Ленинград: Госуд. учебно-пед. издат. Мин. просв. РСФСР, Ленинградское отд., 1957. – 491 с.
20. Рахманов А.И. Справочная книга по охране и разведению птиц / А.И. Рахманов. – Киев: Урожай, 1983. – 248 с.
21. Рахманов А.И. Птицы – наши друзья / А.И. Рахманов. – Москва: Росагропромиздат, 1989. – 224 с.
22. Симкин Г.Н. Певчие птицы: Справочное пособие / Г.Н. Симкин. – М.: Лесная промышленность, 1990. – 399 с.
23. Смогоржевський Л.О. Поради по виготовленню штучних гніздівель для приваблювання птахів / Л.О. Смогоржевський. – Київ: Радянська школа, 1954. – 32 с.
24. Смогоржевський Л.О. Охорона та приваблювання птахів / Л.О. Смогоржевський, А.П. Федоренко. – Київ: Радянська школа, 1986 – 72 с.
25. Строков В.В. Техника использования фауны для защиты леса / В.В. Строков. – Москва – Ленинград: Гослесбуиздат, 1956. – 68 с.

Аннотация. Фарений И.А. К вопросу о гнездовании черноголовой гаички (*Parus palustris*) в штучных гнездовьях. В статье на основе данных о 22 случаях гнездования черноголовой гаички осуществлен анализ способности этого вида птиц к заселению искусственных гнездовий и параметров последних. Установлено, что черноголовые гаички

успешно заселяют искусственные гнездовья и не прихотливы к их качеству. Однако синичники для них должны быть небольших размеров: дном шириной не более 8 см, глубиной 11-14 см и летком диаметром 3-3,5 см. Эти птицы также могут занимать гнездовья с летным отверстием размером 2,5 см, что создает условия для их привлечения в лесопарковые зоны, где жесткую конкуренцию мелким насекомоядным птицам создают воробьи. В то же время черноголовые гаички способны заселять гнездовья с большим летком – площадью до 32 см². В статье приводятся предположения относительно пластичности требований птиц к местам гнездования.

Ключевые слова: черноголовая гаичка, искусственные гнездовья, привлечение, гнездование.

Summary. Fareniy I.A. About breeding Marsh Tit (*Parus palustris*) in nest boxes. The possibility to attraction of the Marsh Tits in nest boxes has been investigated. There were 22 cases breeding attempts of the species in nest boxes analyze. It was set that the Marsh Tit occupies artificial nests successfully. They are unassuming for its quality. This bird occupies 12 nest boxes (13%) during 7 years our investigation. Nest boxes for the Marsh Tit must have a small size: a bottom of less than 8 cm, a depth of 11-14 cm, an opening of 3-3,5 cm in diameter. This bird can occupies nest boxes with an opening of 2,5 cm in diameter. It enables to attract this birds in parks where the competition with sparrows is very high. On the other hand the Marsh Tit can occupies nest boxes with a larger opening of 32 cm². The article presents the assumptions regarding the requirements for nest boxes.

Keywords: Marsh Tit, nest box, attracting, breeding.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Одержано редакцією

11.11.2014

Прийнято до публікації

05.02.2015